

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОЕМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ „ІЗОЛЬДА БІЛОРУКА” І ШОТЛАНДСЬКОГО ЦИКЛУ ЛЕГЕНД ПРО ФЕЙНІВ „СМЕРТЬ ДІРМЕДА”

Здійснено компаративний аналіз поеми Лесі Українки „Ізольда Білорука” і шотландського циклу легенд про фейнів, зокрема легенди „Смерть Дірмеда”. „Роман про Трістана та Ізольду” Жозефа Бедье порівнюється з кельтськими витокami легенд. Виокремлено концепт фатуму, який протиставляється концепту кохання.

Ключові слова: Леся Українка, Круглий Стіл, Грааль, Трістан, Ізольда, кельти, Дірмед, Грейн, Фінн, фьани, архетип.

Поема Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач-Квітки) (1871–1913) „Ізольда Білорука” (1912) донедавна розглядалась або неповно, у руслі „любовного трикутника”, або в контексті легенд циклу Круглого Столу, хоча насправді має глибші витoki з кельтської міфології, відображені в циклі легенд про фьанів (фіанів, феніїв, фейнів, фенів) – воїнів героя Фінна (шотландський фольклор). А. Ніковський досліджував тільки старофранцузькі джерела легенди про Трістана та Ізольду – зокрема, роман французького філолога-медієвіста Жозефа Бедье (1900) [7, 198–199], як і О. Забужко: під час розгляду „Ізольди Білорукої” вона не звертається до кельтських джерел, зосередившись тільки на циклі Круглого Столу [6, 258–259]. Але насправді міфологічний контекст вимагає уточнення та компаративного аналізу, що й зумовлює **актуальність** теми.

Метою є порівняння національної специфіки та взаємодії архетипних систем у поемі Лесі Українки «Ізольда Білорука» та кельтських джерел. Відповідно до мети ставляться **завдання**:

- 1) зіставити архетипні пари: Марк (Фінн) – Ізольда (Граїнне, або Грейн);
- 2) дослідити образ Дірмеда як витік образу Трістана;
- 3) віднайти автентичність історії про Трістана та Ізольду.

Історію кохання Трістана й Ізольди пов'язують із Круглим Столом, а становлення Трістана як лицаря – з пошуком Граалю. Р. Барбер зазначає: „Роман про Трістана первісно був самостійною повістю; на відміну від історій про Грааль він мав суто кельтське походження й виник, вочевидь, у Корнуоллі, де й сьогодні можна побачити вертикальний камінь (менгір), здвигнений, за переказом, на місці поховання Трістана” [2, 334]. І ця легенда справді спочатку ніяк не стосувалась артурівського циклу [2, 334].

Як і Трістан, племінник Фінна Дірмед (Діармайд, Діармайт) шукає і знаходить чашу [5, 435]. Це чарівна чаша „короля Маг-ан-Айонганайдх, що означає Чудесна Рівнина” [5, 435], і з цієї чаші (як і з Граалю) не пив жоден смертний [5, 435]; три ковтки з цілющої чаші лікують юну дочку короля від смерті, але позбавляють кохання до Дірмеда, який теж утрачає це почуття до дівчини [5, 436]. Можна згадати магічний казан, символіка якого відіграє важливу роль у кельтській міфології [11, 109]. Символ Граалю, який у юнгіанстві означає жінку, справді має кельтське походження [13, 637]; до того ж, етимологія слова *Грааль* і реалій лицарських легенд часто має ірландські та валлійські витоки [1, 318], а символіка Граалю пов'язується з Фінном і Браном [12, 184–185]. Звичайно, не можна цілком наголошувати на суто церковному або суто кельтському походженні цього символу (без контамінації та домішок), головним ключем аналізу є спорідненість архетипів і розгалужений генезис, який можна порівняти з деревом.

Легенди про фейнів (фіанів – С. В. Шкунаєв, феніїв – Л. І. Володарська, фьанів – Н. В. Шерешевська) друкувалися в оксфордському виданні Барбари Кер Вілсон, у двотомнику „Британські казки” Емейбл Вільямс-Елліс і збірнику Аллана Стюарта. В ірландських переказах багато розповідається про подвиги феніїв, а загибель Дірмеда від руки Фінна не згадується, наголошується тільки на чеснотах молодого воїна.

С. Шкунаєв справедливо виводить витоки легенди про Трістана та Ізольду з саги про смерть Дірмеда [14, 563], але не розкриває особливості та міфологічний контекст обох джерел,

представляючи сагу „Смерть Дірмеда” як звичайну любовну історію: „Овдовівши, Фінн сватається до Граінне, дочки короля Ірландії, але вона віддає перевагу молодшому воїнові Діармаїту (сага, яка розповідає про втечу Граінне [англізована транслітерація – Грейн, Грен. – О. С.] з Діармаїтом, стала одним із джерел середньовічної легенди про Трістана та Ізольду)” [14, 563]. Насправді тема саги про нещасливе кохання Дірмеда та Граінне, і легенди про Трістана та Ізольду не любов, а фатум, адже ні Русявий Дірмед („міцний щит” [8, 500], „надійний щит” [9, 113]), ні Трістан не хочуть зрадити свого родича (Фінна, короля Марка; з обома вождями герої пов’язані кривно, вони племінники [8, 497]) і тим паче сюзерена: „Невже ти хочеш, щоб мене назвали найбезчеснішим серед фьанів? – спитав він [Дірмед. – О. С.] Грейн. – А я накладаю на тебе **гісан**, і віднині ти не можеш зі мною розлучитися, – відповіла вона” [9, 110]. *Гісан* – обітниця послуху, яку давні кельтські жінки накладали на чоловіків; тоді останні повинні були виконувати всі накази нової пані [9, 110]. Ми не дарма звернулися в цьому випадку до перекладу Н. Шерешевської, а не М. Клягіної-Кондратьєвої, оскільки перший точніше відбиває родоплемінні та контекстуальні умови, без яких неможливо зрозуміти причини поведінки героїв.

Схожою на гісан є обітниця лицаря виконувати всі накази сюзерена; таку обітницю на Трістана (Трістрама) накладає король Марк [4, 91]. В. Скотт пояснює, що такі обітници часто вимагали абсурдного, і лицар ставав жертвою власного слова [4, 91].

Порушення обов’язку Дірмедом і Трістаном пов’язується саме з фатумом: напій кохання в романі про Трістана та Ізольду [3, 44], чарівна родимка на щоці Дірмеда, яку він ховав, бо всі жінки через неї закохувались у фьяна навіки [6, 498]. Трістан та Ізольда випадково випивають чарівний напій [3, 44], про це згадується в Лесі Українки:

*„А де ж твій кубок золотий
і те дання уроче?
Тепер свідомо я до дна
його доп’ю охоче!*

*Напій кохання нам залле
і згадку про розлуку” [3, 207–208].*

У Дірмеда, який заспокоював псів, що побилися через кістку, відкрилася прикрита волоссям родимка [6, 498]. Трістан та Ізольда покохали одне одного під час подорожі до Марка [3, 47], а Грейн покохала Дірмеда під час весілля з Фінном [6, 497], і це почуття теж стало взаємним [6, 498]. Зазначимо, що Дірмед не хоче зрадити свого пана, тому вимагає від Грейн, щоб він узяв її не з дому та не з двору і щоб вона з’явилася до нього не на коні та не пішки [6, 499]. Він сподівався, що Грейн не виконає умову, але жінка приїхала до нього на цапі та зупинилася на порозі [6, 499]. Зрозуміло, що раціонально (розумово) герої, особливо Трістан і Дірмед, усвідомлюють, що порушують закон. Наприклад, ось думки Трістана: *„Дорогий дядьку, ти любив мене сиротою... Чому не прогнав ти відразу заблуканого хлопчика, що прийшов, щоб зрадити тебе? О, що спало мені на думку? Ізольда твоя дружина, а я твій васал. Ізольда твоя дружина, а я твій син. Ізольда твоя дружина і не може мене кохати”* [3, 45]. Цим у поемі Лесі Українки пояснюються слова Ізольди Білорукої – законної дружини Трістана (образ цієї жінки відсутній у першоджерелі):

*„Трістане! в тебе є гріхи,
великі, непростимі;
на їх навряд чи проща є
в святім Єрусалимі!” [10, 208].*

Як і в романі про Трістана та Ізольду, Дірмед і Грейн ховаються в лісі [8, 499]. Але врешті-решт перемагає почуття відданості не коханій, а сюзерену: Трістан віддає Ізольду Маркові як законну дружину, а Дірмед повертається до Фінна (Грейн іде з ним) [8, 499], бо Фінн сурмить у ріг, посилаючи сигнал *фогхед*: *„...серед Воїнства Фьанів було правило, коли звучить фогхед, тобто мисливський заклик Фінна, кожен повинен на нього відповісти. Почувши фогхед, Дірмед зрозумів, що повинен підкоритися непорушному закону фьанів”* [9, 111].

Цікаво, що як королівську дочку врятували три ковтки з чаші, так і смертельно пораненого Дірмеда (якого вбиває – хоч і непрямо – Фінн) може врятувати тільки ковток з долонь Фінна

[8, 501]. Але Фінн із ревнощів не рятує Дірмеда, а потім жалкує про це: „Я вбив єдиного сина своєї сестри, убив через жінку, яка мене більше не кохає!” [8, 501]. Збігаються навіть обставини загибелі Трістана та Дірмеда: „Трістан, тяжко поранений, повертається після битви в Корнуелл, але Марк зрадницьки завдає йому смертельної рани отруєним списом. Ізольда вмирає від горя” [2, 337]. Як бачимо, загибель Трістана від Ізольди Білорукої – це пізніша версія, а Леся Українка, ідучи за текстом Ж. Бедьє, дотримується її у своїй поемі [10, 210].

Дірмед умирає від того, що його вколола отруєна щетина вбитого ним чаклунського кабана [8, 501]; Грейн умирає від горя, з нею поховали її білих гончаків (паралель з Діаною), які й були невідомими винуватцями трагічного кохання (адже це саме вони побилися через кістку на весіллі Фінна та Грейна). Марк буде багатий вівтар на честь закоханих [2, 337], а над могилою Дірмеда насилають курган, який досі називається Дірмен Дірмед [8, 501], або просто Дірмед [9, 115]. Дірмеда та Грейна поховали разом на березі світлого озера Лох-Дуг [9, 114] у довгій ладді [8, 501], а над могилами Трістана та Ізольди сплелися рослини [3, 180].

Таким чином, легенди про трагічне кохання Дірмеда до Грейна і Трістана до Ізольди мають одне кельтське джерело, що показує навіть збіг у деталях. Пізніші куртуазні нашарування (як це сталося з „Піснею про нібелунгів”) позбавили легенду правдивих витоків, а пізніші дослідження підмінили концепт фатуму концептом кохання (винятком стало твердження М. Т. Рильського).

Зацікавленість Лесею Українкою „віком лицарства” пояснюється не тільки прочитанням роману про Трістана та Ізольду (кельтські легенди, за винятком підробки „Пісень Оссіана” Макферсоном, у той час не були відомі; до речі, Ойсін – Оссіан – син Фінна), але й спільністю українських і кельтських національних архетипів.

Література

1. Аверинцев С. С. Грааль / С. С. Аверинцев // Мифы народов мира: энциклопедия : в 2 т. – Т. 1. – М. : Олимп, 1998. – С. 318.

2. Барбер Р. Святой Грааль. Во власти священной тайны. Знания, перед которыми бессильны любые коды / Р. Барбер. – М. : Эксмо, 2006. – 640 с. ; ил.

3. Бедье Ж. Роман про Тристана та Ізольду : Пер. з франц. М. Рильського / Ж. Бедье. – К. : Молодь, 1972. – 188 с.

4. Булфинч Т. Тристам и Изольда. Король Артур и его рыцари : сказания средневековой Англии // Булфинч Т. Средневековые легенды и предания о рыцарях : пер. с англ. К. Лукьяненко. – Екатеринбург : У-Фактория ; М. : АСТ Москва: Хранитель, 2006. – С. 91.

5. Диармайд. Фенин : ирландские сказания // Кельтские мифы. Валлийские сказания. Ирландские сказания : пер. с англ. Л. И. Володарской. – Екатеринбург : У-Фактория; М. : АСТ Москва: Хранитель, 2006. – С. 435–436.

6. Забужко О. Nôtre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К., 2007. – 640 с. ; іл.

7. Ніковський А. „Ізольда Білорука” / А. Ніковський // Твори Лесі Українки. – Т. III. Поеми / за заг. ред. Б. Якубського. – Нью-Йорк : Тищенко & Білоус, 1954. – С. 198–199.

8. Смерть Дирмеда : пер. М. Клягиной-Кондратьевой // Сказки англоv, бриттов, скоттов. – Екатеринбург : У-Фактория; М. : АСТ Москва: Хранитель, 2008. – С. 497–501.

9. Смерть Дирмеда : пер. Н. В. Шерешевской // Сказки шотландские, английские. – М. : Гендальф – МЕТ, 1993. – С. 110, 111, 113–115.

10. Українка Леся. Ізольда Білорука / Леся Українка // Твори Лесі Українки. – Т. III. Поеми / за заг. ред. Б. Якубського. – Нью-Йорк : Тищенко & Білоус, 1954. – С. 207–210.

11. Шкунаев С. В. Артур // Мифы народов мира : энциклопедия : в 2 т. – Т. 1. – М. : Олимп, 1998. – С. 109.

12. Шкунаев С. В. Бран / С. В. Шкунаев // Там же. – С. 184, 185.

13. Шкунаев С. В. Кельтская мифология / С. В. Шкунаев // Там само. – С. 637.

14. Шкунаев С. В. Финн / С. В. Шкунаев // Там само. – Т. 2. – С. 563.

Смольницкая О. Компаративный анализ поэмы Лесі Українки «Ізольда Белорука» и шотландского цикла легенд о фенах «Смерть Дирмеда».

Осуществлен компаративный анализ поэмы Лесі Українки „Ізольда Белорука» и шотландского цикла легенд о фейнах, в частности легенды „Смерть Дирмеда”. „Роман о Тристане и Изольде”

Жозефа Бедье сравнивается с кельтскими истоками легенды. Выделен концепт фатума, который противопоставляется концепту любви.

Ключевые слова: Леся Українка, Круглый Стол, Грааль, Тристан, Изольда, кельты, Дирмед, Грейн, Финн, фьаны, архетип.

Smolnytska O. The Comparative Analysis of Lesia Ukrainka's Poem „Iseult-Aux-Blanches Mains” and the Scotch Cycle of Legends about Fians (the Legend „Diarmait Death”).

The article is devoted to the comparative analysis of Lesia Ukrainka's poem „Iseult-aux-blanches mains” and the Scotch cycle of legends about fians, in particular, the legend “Diarmait Death”. “The Novel about Tristan and Iseult” by Joseph Bédier is compared with the Celtic sources of the legend. The concept of fate is selected and it is contrasted to the concept of love.

Key words: Lesia Ukrainka, Round Table, Grail, Tristan, Iseult, Celt, Diarmait, Grain, Finn, fians, archetype.